

Kucharczyk, Grzegorz

„Karl I (IV). Der politische Weg des letzten Herrschers der Donaumonarchie”, Peter Broucek, Wien-Köln-Weimar 1997 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 89/4, 639-641

1998

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

miłość kochanej ojczyzny” jest ponad wszystkie inne zobowiązania oraz przykazania boskie i ludzkie? Jak ustalić konsekwencje niezachwianej niczym pewności, wpajanej przez liczne dziesięciolecia każdemu rekrutowi przez wszystkie autorytety duchowne i cywilne, że *Gott mit uns?*

Już tylko w skrócie zwracam uwagę na wnikliwą analizę spisów ludności oraz szacunków struktury narodowościowej ludności (s. 80-89, 197-203). Godziłoby się dodać, że znaczna stosunkowo liczba Polaków wykazana w niektórych okolicach przez polski spis ludności z 1921 r. mogła być w części wynikiem utożsamiania przez respondentów pojęcia „narodowość” zawartego w kwestionariuszu spisowym z terminem „obywatelstwo”. Stwierdził takie przypadki na Pomorzu Ludwik Krzywicki, gdy przeprowadził analizę wyników spisu, zaś autor wspomina o tym przy innej sposobności (s. 217.). Szkoda też, że autor nie zna polskiej literatury dotyczącej dziejów spółdzielczości niemieckiej w województwie pomorskim (zwłaszcza prac Tadeusza K o w a l a k a, interesującego się także wiarygodnością spisów ludności), która m.in. przedstawia źródła finansowania spółdzielni, a także zaznacza skutki dyskryminowania niemieckich organizacji przez polskie instytucje finansowe.

Jeżeli nawet badane powiaty nie mogą być traktowane jako wystarczający model stosunków polsko-niemieckich w innych regionach obu państw, to przecież recenzowana książka jest cennym przyczynkiem podważającym stereotypy spotykane w literaturze, skłaniającym do krytycznego myślenia, a także dobrym wzorem dla przyszłych badaczy problematyki mniejszości narodowych. Zwłaszcza cenne byłoby analogiczne studium stosunków panujących w jednym z powiatów Wołynia.

Jerzy Tomaszewski

Peter B r o u c e k, *Karl I (IV). Der politische Weg des letzten Herrschers der Donaumonarchie*, Böhlau Verlag, Wien-Köln-Weimar 1997, s. 270.

Autor recenzowanej monografii opublikował już szereg prac poświęconych ostatniemu okresowi istnienia monarchii Habsburgów. Był również wydawcą źródeł dotyczących panowania ostatniego cesarza Austrii i króla Węgier, Karola I (IV)¹. Recenzowana biografia ostatniego Habsburga na tronie Austrii i Węgier jest najnowszym opracowaniem dziejów krótkiego panowania następcy Franciszka Józefa I.

Austriacki badacz sięgnął do licznych źródeł archiwalnych (państwowych i prywatnych) zarówno austriackich, jak i czeskich, niemieckich i chorwackich. Uderzające wszelako jest niewykorzystanie przez autora źródeł znajdujących się częściowo w Berlinie, a częściowo w Poczdamie, które dostarczają dużo informacji o stosunkach politycznych i wojskowych między Niemcami a Austro-Węgrami podczas panowania cesarza Karola I (1916-1918). Pomimo to uwzględnienie austriackich archiwaliów pozwalało przypuszczać, że monografia autorstwa Petera B r o u c k a będzie nie tylko podsumowaniem dotychczasowych badań nad osobą i panowaniem Karola I (IV), ale również zaprezentuje nowe naświetlenie wciąż mało zbadanego zagadnienia roli i wpływu tego władcy na proces rozpadu monarchii austro-węgierskiej w latach 1916-1918.

Lektura recenzowanej książki prowadzi jednak do wniosków zgoła przeciwnych tym oczekiwaniom. Otrzymaliśmy bowiem pracę niczym nie różniącą się od ogólnych opracowań dotyczących

¹ Zob. m.in. P. B r o u c e k (Hg.), *Ein General im Zwielicht. Die Erinnerungen Edmund Glaises von Horstenau*, „Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs”, 67, Wien 1980; t e n ż e, *Reformpläne aus dem Beraterkreis Franz Ferdinands und Kaiser Karls*, [w:] *Zentraleuropa — Studien*, 1, Wien 1995, s. 111-122; t e n ż e, *Die deutschen Bemühungen um eine Militärkonvention mit Österreich — Ungarn (1915-1918)*, „Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung”, LXXXVII, 1979, s. 440-469.

dziejów Austro-Węgier w okresie I wojny światowej. W przeważającej części swojej monografii Peter Broucek skoncentrował się na przedstawieniu ogólnego tła polityczno-wojskowego, na które przypadło krótkie panowanie następcy Franciszka Józefa I. Sprawia to, że recenzowaną pracę czyta się miejscami jak dzieło, które ma na celu przedstawienie tylko i wyłącznie dziejów monarchii austro-węgierskiej w okresie I wojny światowej.

Równie przydługie wydają się te fragmenty książki Broucka, w których autor zajmuje się prezentacją historii dynastii Habsburgów. Zbyteczne sięganie w głąb dziejów Domu Austriackiego (do XVI w.) powoduje zagubienie głównego wątku narracji, jakim winna być prezentacja życia i panowania ostatniego Habsburga na cesarskim tronie w Austrii i na królewskim na Węgrzech.

Niedosyt po lekturze monografii autorstwa austriackiego historyka nie płynie przecież z oczywistego faktu, że panowanie Karola I (IV) było zbyt krótkie, a obiektywny układ sił wewnątrz i na zewnątrz habsburskiej monarchii pod koniec 1916 r. skazywał wręcz Austro-Węgry na upadek, co odbierało inicjatywę polityczną z rąk Karola I (IV). Wszystkie te fakty nie oznaczają wcale, że nie ma o czym pisać.

Z pewnością za rzecz pozytywną uważać należy dokładne przeanalizowanie przez austriackiego badacza podejmowanych przez ostatniego Habsburga na tronie austriackim i węgierskim prób złagodzenia napięć wewnątrz monarchii (amnestia oraz intensyfikacja prac nad planami przekształcenia Austro-Węgier w federację, czego rezultatem był słynny manifest Karola I z 16 października 1918). Wypada żałować, że autor opisując życie i panowanie Karola w zbyt małym stopniu wykorzystał źródła dotyczące jego żony, Zyty (z domu Bourbon-Parma), która — jak uważa wielu badaczy — wywierała niemały wpływ na swojego męża, również w politycznej materii. Byłoby to pomocne szczególnie w odniesieniu do słynnej inicjatywy pokojowej cesarza z 1917 r., w której pośredniczył brat cesarzowej Zyty, książę Sykstus de Bourbon-Parma oraz do nieudanych prób restauracji władzy królewskiej na Węgrzech, które Karol podjął dwa razy w 1921 r. Pod tym więc względem (analiza wpływu Zyty i jej rodziny na politykę ostatnich lat trwania habsburskiej monarchii oraz wydarzeń 1921 r.) wciąż niezastąpionym opracowaniem jest monografia angielskiego historyka Gordona Brook-Shepherd².

Polski czytelnik niewiele dowie się z książki P. Broucka o stosunku cesarza Karola I do Polaków i do kwestii polskiej w czasie I wojny światowej. Odnajdujemy w niej zaledwie incydentalne wzmianki o przebywaniu Karola (jeszcze jako Kronprinza) na galicyjskim teatrze działań wojennych. Brak silniejszego zaakcentowania wątku polskiego jest tym dziwniejszy, że autor poświęca (i słusznie) dużo miejsca planom cesarza Karola I przekształcenia austro-węgierskiej monarchii, a przy kalkulacji powodzenia takich planów czynnik polski w Austrii odgrywał przecież niepoślednią rolę (wcześniejsze fakty, na czele z postanowieniami pokoju brzeskiego z 1918 r., które zaakceptował cesarz Karol I, przekonują jednak, że władca ten nie starał się specjalnie o zyskanie trwałych sympatii wśród Polaków).

Na koniec wypada dodać, że zainteresowanie osobą ostatniego cesarza Austrii i króla Węgier od dawna nie jest domeną samych tylko historyków. Karol I pojawia się na pograniczu polityki i religii. W książkach o ostatnim Habsburgu na tronie Austrii i Węgier występuje silny wątek hagiograficzny. Dzieje się tak co najmniej od 1925 r., gdy powstała w Austrii „Liga Modlitewna” (Gebetsliga), dążąca do wszczęcia procesu kanonizacyjnego zmarłego w 1922 r. cesarza. Od 1953 r. regularnie publikowane są „Jahrbücher der Gebetsliga”.

W tym hagiograficznym ujęciu ostatni rządzący Habsburg przedstawiany jest jako męczennik sprawy światowego pokoju (chodzi o jego inicjatywę pokojową z 1917 r.), a w jego planie federalistycznego przekształcenia monarchii upatruje się szansę stworzenia z jednej strony ram pokojowego współistnienia różnych narodów, z drugiej zaś — politycznej przeciwwagi w basenie Dunaju dla wciąż silnych po 1918 r. Niemiec.

Taka interpretacja osoby i polityki cesarza Karola I była obecna w literaturze (pisanej głównie przez osoby z dawnego dworu następcy Franciszka Józefa) już w latach dwudziestych³. Także

² G. Brook-Shepherd, *Zita. Die letzte Kaiserin. Biographie*, Wien 1993.

³ A. Polzer-Hoditz, *Kaiser Karl I*, Zürich 1928; K. Werkmann, *Der Tote auf*

w ostatnich latach pojawiają się prace, których autorami są badacze przedstawiający osobę cesarza Karola I jako wzór „chrześcijańskiego męża stanu”⁴. W takim też duchu utrzymane są konkluzje, do których dochodzi w swoich rozważaniach o polityce Karola I (IV) Peter Broucek. W ten sposób recenzowana monografia (w połączeniu z całą dotychczasową hagiograficzną interpretacją polityki ostatniego władcy habsburskiej monarchii) o wiele bardziej staje się źródłem do poznania ściśle określonego (tzn. konserwatywnego) spojrzenia nie tylko na politykę tego cesarza, ale również na znaczenie Austro-Węgier oraz ich upadku po 1918 r. dla dziejów Europy. Nie chcemy przez to powiedzieć, że fakt ten przekreśla badawczy wysiłek P. Broucka. Sprawia jednak, że musimy wciąż czekać (gdy chodzi o austriacką historiografię) na wyważoną i zobiektywizowaną biografię cesarza i króla Karola.

Grzegorz Kucharczyk

Piotr Ł o s s o w s k i, *Stosunki polsko-litewskie 1921-1939*, Instytut Historii PAN, Mazowiecka Wyższa Szkoła Humanistyczno-Pedagogiczna w Łowiczu, Warszawa 1997, s. 390.

Kolejna książka Piotra Ł o s s o w s k i e g o na temat stosunków polsko-litewskich, zamykająca tryptyk poświęcony temu zagadnieniu, dotyczy najdłuższego ich wycinka — lat 1921-1939. W okresie tym, jakkolwiek istnienie oficjalnych stosunków nie przekroczyło półtora roku (marzec 1938 - wrzesień 1939), to jednak — autor udowodnił to ponad wszelką wątpliwość — kontakty polsko-litewskie były bardzo żywe, zarazem zaś przeszły ważką ewolucję od wyobcowania, nawet wrogości, do normalizacji, wręcz zbliżenia.

Wybitny znawca polskiej polityki zagranicznej, w tym stosunków Polski z państwami bałtyckimi, przedstawia zawiłe kwestie polsko-litewskie w sposób wielce profesjonalny, a zarazem przejrzysty. Zaletą pracy są więc nie tylko jej walory poznawcze, ale także popularyzatorskie. Napisana przystępnie, z pewnością zainteresuje nie tylko zawodowych historyków — badaczy i nauczycieli, ale także studentów, ambitnych uczniów i miłośników historii.

Monografia jest owocem wieloletnich badań i przemyśleń. Opiera się w dużej mierze na archiwaliach polskich i litewskich, także na dwujęzycznej prasie, wspomnieniach, dziennikach, pamiętnikach. Odkrywa przed polskim czytelnikiem — co szczególnie cenne — źródła i literaturę litewską, umożliwiając poznanie meandrów polityki i dyplomacji poszczególnych rządów litewskich, a także najważniejszych wydarzeń wewnętrznej historii Litwy. To ostatnie pozwala zachować odpowiednie proporcje w prezentacji wzajemnych relacji obu stron, co nie zawsze cechuje prace dotyczące stosunków bilateralnych Polski z innymi państwami.

W trzynastu rozdziałach ukazane są kolejne fazy, z jednej strony — polskiej dążności, aby po zbrojnym zajęciu Wilna i Wileńszczyzny ułożyć z państwem litewskim stosunki dobrosąsiedzkie i nawiązać normalne kontakty dyplomatyczne na zasadzie uznania przez Litwę terytorialnego *status quo*, z drugiej — odrzucania tych propozycji przez Litwinów i stawiania przez nich jako warunku nawiązania oficjalnej łączności zwrotu Wilna, uznawanego za stolicę kraju, zarazem odgradzania się od Polski i demonstrowania obaw o zagrożenie z jej strony suwerenności i niepodległości ich młodego państwa. Relacje między rządami i społecznościami Litwy i Polski, będące rezultatem zderzenia się tych tendencji, w miarę potrzeb włączone są w szersze stosunki międzynarodowe.

Madeira, München 1923; H.K. Z e s s n e r - S p i t z e n b e r g, *Karl von Österreich, ein christliches Lebensbild*, Wien 1927.

⁴ E.J. G ö r l i c h, *Der letzte Kaiser — ein Heiliger?*, Stein am Rhein 1988; R. L o r e n z, *Kaiser Karl und der Untergang der Donaumonarchie*, Graz 1960.